

УДК 340.111.5 + 291.64

Вадим Ореховський

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН МІЖ ЦЕРКВОЮ І ДЕРЖАВНИМИ ІНСТИТУЦІЯМИ ПЕРІОДУ РЕФОРМАЦІЇ

У статті висвітлюються проблеми взаємовідносин між державою і церквою періоду Реформації та їх мотиваційні засади.

Ключові слова: Реформація, Контрреформація, держава, церква, релігійна політика.

XX – початок ХХІ ст. ознаменувалися багатьма подіями, що суттєво вплинули на долю людства. До соціальних, економічних проблем додаються також і проблеми релігійні. Подолання останніх не менш важливе, адже без суспільного миру, взаємоповаги між представниками різних конфесій неможливе вибудовування стабільного майбутнього. Неабияку допомогу у цьому плані може надати звернення до історичного минулого. Тому дана стаття є актуальною в сенсі вивчення історичної перспективи розвитку стосунків між церквою і державою, які мають безпосередній вплив і зв'язок з іншими сферами буття соціуму – культурною, освітньою, соціальною, політичною та іншими.

У зв'язку з цим варто зазначити, що висвітлення питання еволюції стосунків між церквою та державою доби Реформації було і є предметом зацікавлення щораз більшого кола науковців [1; 6; 9; 16; 17]. Актуальність цієї проблеми спонукала й автора даної статті присвятити увагу цьому питанню.

Метою публікації стало висвітлення взаємовідносин між духовною та світською владою періоду Реформації.

Друга половина XV та XVI століття в Європі були сповнені подій, що наклали відбиток не тільки на релігійне, але і на політичне, економічне, культурне життя сучасників і прийдешніх поколінь.

Своєрідним початком відліку нової епохи стали значні географічні відкриття кінця XV ст. Вони суттєво розширили кругозір західної людини.

Найважливішою ознакою політичного життя стало утворення у Західній Європі великих монархічних держав із централізованим управлінням, що позбавляються цілого ряду обмежень, перш за все – зв'язку із церквою. За висловом німецького історика церкви Й. Лортца: "...Ренесанс та гуманізм містять і розвивають тенденції до секуляризації раніше принципово церковного світу" [12, с. 46].

Початок XVI ст. ознаменувався подією, значення якої важко переоцінити. Мова йде про соціальний та ідеологічний рух, що отримав назву "Реформація". Він спрямовувався, передусім, проти римсько-католицької церкви й охопив більшість західноєвропейських країн. Зловживання духовенства та церковний формалізм вже давно були предметом обговорень та звинувачень в освічених колах Європи. Навіть католицькі ієрархи здійснювали спроби виправити становище в церкві. Але вибух початку XVI століття, рух, у якому брали участь найширші соціальні верстви – від князів до міського плебсу, мав на меті не просто виправлення католицизму, він вимагав перегляду його фундаментальних догматів.

Спочатку це проявилось у реформаційному русі, який очолив професор Віттенберзького університету Мартін Лютер (1483–1546 рр.). 31 жовтня 1517 р. він прибив до дверей віттенберзької замкової церкви свої 95 тез, що засуджували торгівлю індульгенціями (папськими грамотами, що свідчили про відпущення як вже скоєних гріхів, так і тих, що будуть скоєні, та видавалися за гроші або за видатні заслуги перед католицькою церквою). Тези зачіпали й вчення католицької церкви. М. Лютер доказував, що церковна

ієрархія, чернецтво, більшість обрядів і служб не засновані на “справжньому слові Божому”. Всупереч вченню католицизму про необхідність здійснювати для спасіння душі різні обряди, М. Лютер, посилаючись на апостола Павла, стверджував, що “людина виправдовується однією вірою”. Те, що стосується релігії, є справою совісті християнина: джерело віри – священне писання, “чисте слово Боже”. Все, що знаходило підтвердження в текстах Біблії, вважалося незаперечним і священним; решта розглядалося як людська установка, що підлягає раціональній оцінці й критиці. В результаті заперечувалася “церковна легенда” і сама католицька церква [17, с. 530].

Виступаючи проти привілеїв католицького духовенства, М. Лютер захищав самостійність держави стосовно церкви. Священики мають поширювати Боже слово й повчати християн, а у всіх зовнішніх справах підкорятися державі: “Світська християнська влада повинна виконувати свою службу безперешкодно, не боятися зачепити папу, єпископа, священика; хто винуватий, той і відповідає”. Одним з основних положень у вченні М. Лютера стала незалежність світської влади від папства [17, с. 531].

Ідеї М. Лютера поділяло багато світських володарів князівств та лицарств, адже церква з її багатствами, особливими правами і судами, що підпорядковувалися владі Риму, заважали одноосібному правлінню останніх. В той же час Реформація була сигналом до потужних виступів населення, як, наприклад, Селянська війна в Німеччині 1524–1526 рр., коли селяни повстали проти непомірних поборів і безправ'я під гаслом виправлення порушених основ християнського суспільства.

Поширення лютеранства стало ідейною передумовою виникнення більш радикальних релігійно-політичних течій Реформації, однією з яких став кальвінізм. У 1535 р. Жан Кальвін (1509–1564 рр.) видав “Настанову в християнській вірі”, де проголосив основи свого вчення, зокрема про визначення наперед людської долі. За Ж. Кальвіном, усі люди поділялися на обраних та засуджених. Перші від народження були призначені Богом для небесного блаженства, другі – до пекельних мук. Успіх у справах, зокрема й комерційних, сприймався як ознака обраності [8, с. 379]. Таким чином, у кальвінізмі закладалися основи протестантської етики, “дух капіталізму”, як це пізніше назве відомий соціолог М. Вебер.

Реформатство кальвіністського типу поширилося і на Британських островах. Щоправда, на відміну від континенту, учасники цього руху понад усе прагнули реформувати відносини церкви з державою. Така реформа була проведена за часів правління Генріха VIII (1509–1547 рр.). Приводом для розриву з апостольською столицею стала історія одруження і розлучення англійського короля, який одружився з вдовою свого брата Артура, Катериною Арагонською. Оскільки шлюб не дав спадкоємця-сина, Генріх вирішив добитися розлучення й взяти за дружину фрейліну двору Анну Болейн. Король звернувся до папи Юлія II (1503–1513 рр.), але отримав відмову [3, с. 209–210].

У відповідь король звинуватив кардинала Т. Вулсі та католицьке священство Англії у державній зраді, оскільки вони корилися владі Риму. Кардинала було страчено, на католицьку церкву в Англії накладено стягнення у розмірі 100 тис. фунтів. Бажаючи дотримуватися законності, король скликав особливий “парламент реформи”, котрий протягом 1532–1534 рр. ухвалив низку постанов, за якими розривалися церковні стосунки з Римом. Були заборонені усі можливі апеляції до апостольської столиці, а також виплата папі яких-небудь сум. Перший шлюб Генріха визнавався недійсним, парламент позбавляв усіх прав нащадків Катерини на користь дітей Анни. Акт про верховенство закріплював за королем титул глави Церкви Англії та право “...інспектувати церкви, придушувати, відновлювати, реформувати, наказувати, стримувати й виправляти будь-які помилки, ересі, перекручення, неповагу до влади й інші огидні речі, які в законний спосіб мають і можуть бути реформовані” [3, с. 211].

У 1535 р. в Англії оголошено загальну секуляризацію монастирського майна. Замість молитви за римського понтифіка у британських церквах виголошувалася подяка Господу, що визволив народ від “тиранії Римських єпископів” [4, с. 180].

Слід зауважити, що така “реформація згори”, яка здійснювалася з певних економічних і політичних міркувань, спочатку не викликала жодних змін у доктрині, обрядовості та церковній організації, порівняно з католицькими. Але панування Єлизавети I (1558–1603 рр.) відзначилося намаганнями досягти компромісу, об’єднати в англійській церкві прихильників різних традицій і поєднати в ній риси католицизму й протестантизму. Церква Англії все більше перетворюється на централізовану релігійну організацію.

У 1559 р. був прийнятий “Акт про верховенство”, що проголосив Єлизавету верховним правителем церкви. Наступний “Акт про одноманітність” встановив єдиний порядок богослужіння на основі молитовника англійського архієпископа Томаса Кранмера [8, с. 379]. Папа Пій IV надіслав до англійської королеви спеціального легата з метою повернути її до “лона церкви”. Однак ця місія закінчилась нічим. Єлизавета проголосила, що інститут католицької церкви не має в її очах жодного авторитету. В одному із своїх листів вона заявила, що “...не визнає над собою нікого, хто був би нижчим за Бога, і не вважає, що вона поступиться комусь у чомусь” [7, с. 279–280].

Поширення кальвінізму у Франції також спричинило загострення міжрелігійних протиріч. Три війни між католиками і протестантами, що були розв’язані у проміжку між 1562–1570 роками, зрештою звелися до того, кому має належати як світська, так і конфесійна влада. Різанина у Варфоломівську ніч, коли у Парижі, за різними оцінками, було вбито від 2000 до 4000 гугенотів та ще 6000–10000 у провінції, хронологічно не відноситься до періоду активних бойових дій. Однак за своїм політичним змістом ця подія серпня 1572 р. стала їхнім продовженням у найбрутальнішій і найжорстокішій формі [11, с. 24].

Однак реформаційному руху не вдалося охопити весь європейський простір. На думку французького історика Ф. Броделя, протестантизм “...врешті-решт на кордонах Середземномор’я ...повсюди зазнав поразки. Не без коливань та сплесків протилежних настроїв... латинський світ відповів “ні” “заальпійській Реформі” [2, с. 599]. Хоча деякі лютеранські, а пізніше кальвіністські ідеї знайшли собі прибічників в Італії та Іспанії, чисельність їх була незначною. І майже у всіх випадках мова йшла про людей, які тривалий час проживали на чужині, церковників, студентів, продавців книг, ремісників і купців, що таємно привозили заборонені книги у своїх тюках із товаром.

На теренах Середземномор’я протестантизм не набув розповсюдження серед широких мас місцевого населення. Це була елітарна течія, а в Іспанії вона часто розвивалася в лоні самої Церкви. Подібна ситуація спостерігалася і в Італії. Тут Реформація “цуралась насилля”, була “...значно більшою мірою рухом християнського оновлення, ніж церковною Реформацією” [2, с. 600].

Що ж стосовно православного Сходу, то усі спроби об’єднання православної і протестантської Церков виявилися невдалими. Єдина загальна основа – вороже ставлення до Риму та страх перед ним. Але цього було замало. Для протестантського Заходу православні з їхнім містицизмом та повагою до стародавніх традицій належали до іншого, незрозумілого світу. Усі спроби змусити Схід переглянути своє ставлення до релігії не дали жодного результату. Ніхто з православних цього не бажав, за винятком Константинопольського патріарха Кирила I Лукаріса (1620–1638 рр. із невеликими перервами) та його учнів. У свою чергу православні хотіли використати протестантів, але не об’єднуватися з ними. На початку XVIII ст. Захід зовсім втрачає інтерес до православної віри, оголошуючи її недостойною та сповненою забобонів [10, с. 162–258; 14, с. 245–326].

Реформаційний рух, що розгортався під прапором протестантської критики стосовно різних сторін життя католицької церкви, посилив також реформаторські настрої серед самих католиків. Опір римської церкви, паства якої, звичайно, зменшилася, але не була знищена, посилювався за часів понтифіката Павла III (1534–1549 рр.). Католицька реакція на протестантський наступ, що провадилася суто церковними (організаційними та богословськими) засобами, отримала назву Контрреформації.

У 1545 р. у м. Тридент скликано собор, що отримав назву Тридентського і якому судилося відіграти непересічну роль у подальшій історії католицької церкви. Незважаючи на

труднощі у його проведенні (він розтягнувся на 18 років і 2 рази розпускався), собор прийняв дуже важливі рішення: визначив своє вчення; підтримав догмат про добрі справи (тобто свободу вибору) у доктрині спасіння; зберіг сім таїнств; підтвердив тезу про реальну присутність плоті та крові при причащенні; склав катехізис; зобов'язав єпископів перебувати у своєму діоцезі, а священиків – служити месу. Але цей же церковний собор вирішив відмовитися від ведення діалогу із протестантами, яких остаточно віднесли до категорії “єретиків” [5, с. 145].

Реформування католицизму на засадах рішень антипротестантського Тридентського собору мало здійснюватися за допомогою створеного ще у 1534 р. (статут затверджений папою Павлом III у 1540 р.) Ордену єзуїтів, або Товариство Ісуса. Основою ордену була жорстка дисципліна, безумовне підкорення керівництву та папі римському. Орден виведено з-під єпископської юрисдикції. З самого початку свого існування Товариство Ісуса старалося дати своїм членам різнобічну й ґрунтовну освіту. За короткий час єзуїти стали могутньою релігійно-ідеологічною, політичною та економічною силою, на яку змушені були зважати навіть римські понтифіки. Як “орден вчених”, вони отримали під своє керівництво створені після Тридентського собору духовні семінарії. Засновували єзуїти і власні навчальні заклади, в яких навчали та виховували духовенство з тих країн, яким особливо загрожувала “єресь”. З часом вони перетворилися майже у монополістів у галузі освіти і виховання у католицьких країнах. Протягом XVII і XVIII ст. Товариство Ісуса відіграло неабияку роль в європейській політиці, що зрештою призвело до його тимчасового розпуску [15, с. 123–124].

Післятридентська доба в історії Європи (XVI–XVII ст.) стала періодом жорстоких релігійних воєн між католиками і протестантами. Останньою з них вважається Тридцятирічна війна (1618–1648 рр.). За своєю суттю це була жорстока боротьба за владу, що точилася під релігійними гаслами. Сутичка двох коаліцій німецьких князівств – Протестантської унії та Католицької ліги – набула характеру загальноєвропейського конфлікту, адже до нього втягнуто, з одного боку, католицьку Іспанію, а з іншого – протестантських правителів Англії, Данії та Швеції. Мета цієї боротьби – вирішення територіально-політичних питань, тому поведінка самих учасників війни була суперечливою: деякі з них, то підтримували римсько-католицьку церкву, то виступали проти неї, побоюючись посилення своїх світських супротивників. Важливим результатом цієї війни стало остаточно затвердження принципу “Чия країна, того і віра”, що знаменувало остаточно перемогу над церквою.

Війна закінчилася Вестфальським миром (1648 р.) – знаменним етапом у взаємовідносинах церкви і держави: він поклав початок правовому відділенню церкви від держави, тобто церкви від політики.

Таким чином, Реформація зруйнувала середньовічну єдність християнського суспільства, одночасно заклавши у цьому суспільстві підвалини віротерпимості. Однак, у той же час, як зазначив російський історик церкви А.С. Павлов, “...реформа Лютера в усіх християнських державах здійснила у царині публічного права той переворот, що на місці абсолютної церкви повстала абсолютна держава, або, точніше сказати, абсолютна державна влада, принципом якої був славнозвісний вислів Людовика XIV: “Держава – це я” [13, с. 345].

Список використаних джерел

1. Андреева Л. А. Сакрализация власти в истории христианской цивилизации: Латинский Запад и православный Восток / Л. А. Андреева. – М.: Ладомир, 2007. – 304 с.
2. Бродель Ф. Средиземное море и средиземноморский мир в эпоху Филиппа II: В 3 ч. Ч. 2: Коллективные судьбы и универсальные сдвиги / Фернан Бродель; пер. с фр. М. А. Юсима. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 808 с.
3. Воейков Н. Н. Церковь, Русь и Рим / Н. Н. Воейков. – Мн.: Лучи Софии, 2000. – 650 с.
4. Головащенко С. І. Історія християнства / С. І. Головащенко. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
5. Делюмо Ж. Цивілізація Возрождения / Жан Делюмо; пер. с фр. И. Эдьфонд. – Екатеринбург: У-фактория, 2006. – 720 с.
6. Дмитриев М. В. Православие и реформация. Реформационные движения в восточнославянских землях Речи Посполитой во второй половине XVI в. / М. В. Дмитриев. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 135 с.
7. Дьомін О. Б. Біля витоків англійського атлантизму. Зовнішня політика Англії кінця 50 – кінця 80-х років XVI ст. / О. Б. Дьомін. – Одеса: Астропринт, 2001. – 360 с.
8. Ісіченко І., архієпископ. Загальна церковна історія / Ігор Ісіченко. – Х.: Акта, 2001. – 608 с.
9. Клибанов А. И. Реформационное движение в России в XIV – первой половине XVI вв. / А. И. Клибанов. – М.: Изд-во АН СССР, 1960. – 411 с.
10. Лебедев А. П. История Греко-Восточной

церкви под властью турок: От падения Константинополя (в 1453 году) до настоящего времени: В 2 кн.: Кн. II. / А. П. Лебедев. – СПб.: “Издательство Олега Абышко”, 2004. – 378 с. 11. *Ливе Ж.* Религиозные войны / Жорж Ливе; пер. с фр. Г. Мирошниченко. – М.: ООО “Издательство Астрель”; ООО “Издательство АСТ”, 2004. – 160 с. 12. *Лортц Й.* История церкви: В 2 т. / Йозеф Лортц; пер. с нем. – М.: Христианская Россия, 2000. – Т. 2. – 580 с. 13. *Павлов А. С.* Курс церковного права / А. С. Павлов. – СПб.: Издательство “Лань”, 2002. – 384 с. 14. *Рансимэн С.* Великая Церковь в пленении. История Греческой церкви от падения Константинополя в 1453 г. до 1821 г. / Стивен Рансимен; пер. с англ. Л. А. Герд. – СПб.: “Издательство Олега Абышко”, 2006. – 464 с. 15. *Таевский Д. А.* Христианские ереси и секты I–XXI веков. Словарь / Д. А. Таевский. – М.: Intrada, 2003. – 320 с. 16. *Тощенко Ж. Т.* Теократия: фантом или реальность? / Ж. Т. Тощенко. – М.: Academia, 2007. – 664 с. 17. *Юрій М. Ф.* Соціокультурний світ України / М. Ф. Юрій. – К.: Кондор, 2004. – 738 с.

Вадим Ореховский

ФОРМИРОВАНИЕ ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ЦЕРКОВЬЮ И ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ИНСТИТУТАМИ В ПЕРИОД РЕФОРМАЦИИ

В статье освещаются проблемы взаимоотношений между государством и церковью в период Реформации и их мотивационные принципы.

Ключевые слова: Реформация, Контрреформация, государство, церковь, религиозная политика.

Vadym Orehovskiy

FORMING OF POLITICAL AND LEGAL RELATIONS BETWEEN THE CHURCH AND STATE INSTITUTIONS DURING THE REFORMATION PERIOD

The article highlights the issues of interrelations between the State and the Church during Reformation period and their motivational principles.

Key words: Protestant Reformation, Counter-reformation, the State, the Church, religious politics.